

Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στην κοινωνική έρευνα

Μάνος Σαββάκης*

Περίληψη

Η ηθική, ως γενική, αρχική, έννοια, εδράζεται βασικά στην αρχαία ελληνική φιλοσοφική πραγμάτευση και κατανόηση της ηθικής ζωής, δηλαδή της θεωρητικής αναζήτησης και της πρακτικής πραγμάτευσης της κρίσιμης διερώτησης πως «δύναται κάποιος/α να ζει ένα ηθικό βίο». Επίσης, σχετίζεται με πολλαπλούς τρόπους με ένα σύστημα κανονιστικών αρχών και κοινωνικά αποδεκτών οδηγιών που δύναται να επηρεάσουν καθοριστικά τις υπάρχουσες σκέψεις σχετικά με ατομικές επιλογές και συλλογικές προτεραιότητες. Το ζήτημα της ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνιολογική/κοινωνική έρευνα (ποσοτική, ποιοτική ή μεικτή) απασχολεί με πολύ πιο έντονο, ξεκάθαρο και συστηματικό τρόπο από ότι τις προηγούμενες δεκαετίες την ερευνητική κοινότητα και τους εμπλεκόμενους ακαδημαϊκούς και κοινωνικούς φορείς. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται ολοένα και περισσότερο σε ένα σχετικά αυτοτελές τμήμα – προφανώς σε επικοινωνία με τα υπόλοιπα - ενός ερευνητικού σχεδίου δράσης.

Λέξεις κλειδιά: ηθική, δεοντολογία, ποιοτική και ποσοτική κοινωνιολογική έρευνα

---

* Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εισαγωγή

Η διάσταση της ηθικής και δεοντολογίας κάθε μορφής κοινωνιολογικής έρευνας[†] αποτελεί τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερη και συγκροτησιακή συνιστώσα κάθε ερευνητικού σχεδιασμού, ειδικότερα στην ποιοτική εκδοχή αυτών των δράσεων. Επίσης, σχετίζεται ουσιαστικά με τον πραγματικό εμπλουτισμό της σχετικής ερευνητικής διαδικασίας, την περαιτέρω τεκμηρίωση των επιστημονικών συμπερασμάτων και – διάσταση εξαρχής πρωτεύουσα- την προστασία των δικαιωμάτων των συμμετεχόντων από ανεπιθύμητη έκθεση, σοβαρή ζημιά ή αρνητική δημοσιότητα.

Ουσιαστικά, με τον όρο ηθική και δεοντολογία της κοινωνιολογικής έρευνας – όροι που συχνά χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι[‡] - κατηγοριοποιείται ιδεοτυπικά ένα σύνολο κανονιστικών προτάσεων, δεοντολογικών αποφάνσεων και πρακτικών συμβουλών που ταξινομούν, ρυθμίζουν και διευθετούν τις σχέσεις του ερευνητή και των ερευνητικών φορέων με τους θεσμούς και τα άτομα που εμπλέκονται στη σχετική διαδικασία, από τον αρχικό σχεδιασμό μέχρι τη δημοσίευση των προκαταρκτικών και οριστικών αποτελεσμάτων.

Οι κοινωνικές επιστήμες μελετούν, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά, πολύπλοκα και πολύ συχνά «επείκαιρα», προκλητικά, ακανθώδη και ευαίσθητα ζητήματα (π.χ. εργασία, πολιτικό σύστημα, ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, εκπαίδευση, κοινωνικές ανισότητες, έμφυλες διαφορές, σεξουαλικές ταυτότητες, διαδίκτυο, τεχνολογία, τέχνη, υγεία, ασθένεια, θεραπεία, φύση, θρησκεία, μέσα μαζικής ενημέρωσης, ηλεκτρονικά κοινωνικά δίκτυα,

---

[†] Η παρούσα συμβολή αποτελεί ελαφρώς επεξεργασμένη εκδοχή της προφορικής ανακοίνωσης στην ημερίδα *Επείκαιρα Θέματα Ηθικής και Δεοντολογίας*, που διοργάνωσε η Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του ΕΛΚΕ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στις 24 Σεπτεμβρίου 2022. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στους διοργανωτές της εκδήλωσης για την πρόσκληση, ειδικότερα στην κα. Ευαγγέλου. Αρχικές σκέψεις που παρατίθενται στο κείμενο μπορούν να αναζητηθούν, μερικώς διαφοροποιημένες, στο Σαββάκης & Ρόντος, 2021, σσ. 7-30, ενώ για μια περισσότερο επεξεργασμένη, εκτεταμένη και αναλυτική εκδοχή βλ., Σαββάκης, 2022.

[‡] Κάποιες φορές τείνει να υπάρχει κάποιος διαχωρισμός ανάμεσα σε ηθική και δεοντολογία. Οι δυο έννοιες ουσιαστικά αναφέρονται στο κατά πόσο ή πότε μια πράξη είναι συνεπής με την κοινώς αποδεκτή έννοια του όρου «σωστό», «λάθος». Η δεοντολογία, συμπληρωματικά, τις περισσότερες φορές υπονοεί το πρότυπο που κάποια/ος κάποιος οφείλει - κανονιστικά - να ακολουθεί (Robson, 2007: 78, Σαββάκης & Ρόντος, 2021: 7-30).

εγκληματικότητα, περιβάλλον, επιδημίες, πανδημίες, προσφυγικό, μεταναστευτικές ροές, ομάδες που έχουν υποστεί βασανισμούς ή κακοποίηση, οικογενειακούς δεσμούς, συγγενικά δίκτυα, κτλ.) που ανήκουν ταυτόχρονα στη σφαίρα της πολιτικής, νομικής, πολιτισμικής, οικονομικής, εκπαιδευτικής και υγειονομικής επικράτειας, χωρίς πρόθεση να υποκαταστήσουν ή να αντικαταστήσουν κάποιες άλλες διακριτές επιστημονικές πειθαρχίες.

Οι κοινωνιολογικές μελέτες συνδέονται αναπόφευκτα με τα προηγούμενα – και με πολλά άλλα - ζητήματα αφενός επειδή ασχολούνται με δομές, κοινωνικούς θεσμούς, ατομικές ή δι-υποκειμενικές διαστάσεις της βιωμένης εμπειρίας και περιοχές της καθημερινής ζωής αφετέρου επειδή συχνά προτείνουν περαιτέρω θεματικές και ενίοτε καινούργιες περιοχές προς διερεύνηση. Αυτά τα πεδία έρευνας ως σχετικά διακριτοί, αλλά όχι εντελώς αυτόνομοι ή περιχαρακωμένοι, κοινωνικοί μικρόκοσμοι, σηματοδοτούν καινούργιες επιστημονικές προκλήσεις και δυνητικά παράγουν εδραία κριτική των υπαρχόντων συστημάτων επιστημονικής σκέψης και μορφών επίσημης γνώσης (Σαββάκης, 2013).

Η διερεύνηση αυτών των πολύ σημαντικών διαστάσεων ηθικής και δεοντολογίας - ειδικότερα στην ελληνική κοινωνιολογική συζήτηση και βιβλιογραφική παραγωγή- συχνά τείνει, έστω μερικώς, τις περισσότερες φορές να παραγνωρίζεται. Ακόμα και όταν εμφανίζεται με αυτονομία, συχνά εντάσσεται ως συμπληρωματικό ζήτημα σε συνολικότερα θέματα επιστημολογίας και μεθοδολογίας της έρευνας ή τεχνικών συγγραφής μιας ερευνητικής εργασίας ή μιας διδακτορικής διατριβής. Επίσης, όταν συμπεριλαμβάνεται σε βιβλία, άρθρα, μονογραφίες, εκθέσεις ή παρουσιάσεις εμπειρικών κοινωνικών ερευνών κάποιες φορές ανάγεται κάπως εργαλειακά, «βιαστικά» ή μονοσήμαντα σε διαδικαστικό ζήτημα σωστής εφαρμογής διαφόρων μεθοδολογικών τεχνικών (π.χ. ερωτηματολόγιο, τηλεφωνικές έρευνες, συμμετοχική παρατήρηση, συνεντεύξεις σε διάφορες μορφές, ομάδες εστίασης, κτλ.) ή απλής διεκπεραίωσης χωρίς περαιτέρω λεπτομέρειες. Εκτός από τα προηγούμενα, άλλες φορές παρουσιάζεται ως επιμέρους, κυρίως, «τεχνικό» τμήμα της διαδικασίας σχεδιασμού και διεξαγωγής μιας κοινωνικής έρευνας, με απλή αναφορά στο γεγονός ότι οι ερευνητές καλούνται να είναι

προσεκτικοί σε αντίστοιχα ζητήματα, χωρίς όμως αυτά να αναδεικνύονται με σαφήνεια, αναλυτικότητα, μεθοδικότητα ή πειστικότητα.

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας της κοινωνικής έρευνας αναδεικνύονται όμως πλέον εμφατικά σε διάφορες ημερίδες, διαδικτυακές εκδηλώσεις, φόρουμ και επιστημονικές εταιρείες (π.χ. Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αμερικάνικη Κοινωνιολογική Ένωση, Βρετανική Κοινωνιολογική Ένωση, Ευρωπαϊκή Κοινωνιολογική Εταιρεία, Αμερικάνικη Εταιρεία Εκπαιδευτικής Έρευνας, Τμήματα Κοινωνιολογίας, Επιτροπές Ηθικής και Δεοντολογίας, κτλ.).

Το αυξημένο ενδιαφέρον των ερευνητών σε παγκόσμιο επίπεδο για αντίστοιχα θέματα καταδεικνύει την κεντρικότητα που έχουν ήδη αποκτήσει - και θα διατηρήσουν με το πέρασμα του χρόνου – στη συνολικότερη επιστημονική προσπάθεια. Αντίστοιχα ζητήματα σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με μορφές γνώσης που θα σέβονται τον άνθρωπο και τα δικαιώματα των συμμετεχόντων σε πειράματα ή έρευνες, ανεξάρτητα από το αν αυτές τελικά προέρχονται από το χώρο των κοινωνικών, ανθρωπιστικών, θετικών ή ιατρικών επιστημών.

Επιστημονική έρευνα και κοινωνική σχεσιακότητα: μια αμφίδρομη και (οιονεί) αντιφατική σχέση

Το επιστημονικό και ερευνητικό έργο, όπως όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες, συνδέεται στενά με ατομικές αξίες και κοινωνικές νόρμες, που αποτελούν ιστορικά και πολιτισμικά συγκροτημένα υποδείγματα που σχετίζονται με τους γενικούς συντακτικούς κώδικες αναφορικά με την τροπικότητα του «πώς να πράττουμε» και την εξηγητικότητα του «γιατί οφείλουμε να μην προβαίνουμε σε συγκεκριμένες πράξεις». Η ερευνητική δεοντολογία ειδικότερα περιλαμβάνει απαιτήσεις, προτροπές και συστάσεις που αφορούν τα επιστημονικά καθήκοντα και συνδέονται με την καθημερινή ρουτίνα και εργασία σε αυτά τα πεδία. Με άλλα λόγια, περιγράφει με τρόπο γενικό – αλλά όχι εντελώς αόριστο ή αφηρημένο - κανονιστικές αρχές που αναφέρονται σε ένα βαθμό στις σχέσεις ανάμεσα σε ερευνητές και ομάδες συνεργασίες εντός των ακαδημαϊκών θεσμών. Συνηθέστερα όμως προσανατολίζονται – με τη μορφή συνειδητής κοινωνικής δράσης - στην

προστασία της αξιοπρέπειας τόσο των ίδιων των ερευνητικών θεμάτων όσο όμως πρωτίστως και των συμμετεχόντων σε αυτά, βάσει ορισμένων πρωτοκόλλων ενήμερης συγκατάθεσης, συνέργειας και συναίνεσης.

Η επιστημονική οπτική αν και δεν είναι πάντα ενιαία ή χωρίς εσωτερικές συγκρούσεις, διαφοροποιήσεις ή αντινομίες, δεν ταυτίζεται υποχρεωτικά με τον «κοινό νο», τις αποδεκτές πολιτισμικές ερμηνείες ή τις κρατούσες θρησκευτικές απόψεις για σημαντικά ηθικά και κοινωνικά ζητήματα (π.χ. δωρεά οργάνων σώματος, ευθανασία, αμβλώσεις, καύση νεκρών, εμβολιασμός, πειραματικές μορφές φαρμακευτικής θεραπείας, δικαιώματα γυναικών, όρια ιατρικών πράξεων, κτλ.). Ο όρος ερευνητική ηθική και δεοντολογία της έρευνας αναφέρεται όπως επισημάνθηκε ήδη σε μια ευρεία ποικιλία αξιών, κανόνων, προτάσεων και κανονιστικών ρυθμίσεων ή ακόμα και θεσμικών οδηγιών που συμβάλλουν στη ρύθμιση και υλοποίηση των επιστημονικών δραστηριοτήτων. Η ηθική και δεοντολογία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας κωδικοποιεί και συνοψίζει την ερευνητική «ηθική εν των γίνεσθαι», δηλαδή υλοποιεί στην πράξη την επιστημονική ηθική.

Οι κατευθυντήριες γραμμές για την ηθική και δεοντολογία της έρευνας προσδιορίζουν ένα κατ' αρχήν πλαίσιο κίνησης και προσανατολισμού και καθιστούν πιο συγκεκριμένες ορισμένες βασικές, συγκροτησιακές αξίες της ερευνητικής κοινότητας. Πολύ συχνά, εδράζονται στην «κοινή ηθική», δηλαδή την ηθική της κοινωνίας γενικότερα. Όμως δεν ταυτίζονται πάντα πλήρως με αυτές, συχνά μάλιστα είναι αρκετά διαφορετικές από τις κοινωνικές πεποιθήσεις ή τα ερμηνευτικά σχήματα των συμμετεχόντων σε μια κοινωνική έρευνα (Hopf, 2004: 203-208).

Με την ευρύτερη έννοια, η ηθική και δεοντολογία της κοινωνιολογικής έρευνας αναφέρεται σε προτάσεις που διασαφηνίζουν – τουλάχιστον σε γενικές γραμμές - τι «είναι σωστό» και τι «είναι λάθος» στη διάρκεια της ερευνητικής πρακτικής τόσο από την άποψη του τι είναι «δέον να πράττεις» ως ερευνητής όσο και από την οπτική του τι είναι «σωστό να αποφεύγεις» για να μην υπάρχουν – ή να υπάρχουν το δυνατόν λιγότερες – επιβλαβείς επιπτώσεις ή δυσάρεστες συνέπειες στα άτομα που εμπλέκονται στη διαδικασία, ακόμα και μετά τη δημοσίευση ενός άρθρου, βιβλίου, μονογραφίας ή ερευνητικής έκθεσης

(Gurzawska, 2015: 1-45). Επιπρόσθετα, αναφέρονται στην αναζήτηση επιστημονικής ακριβείας και τεκμηρίωσης. Ταυτόχρονα εγείρουν - και εν μέρει απαντούν σε - ζητήματα ακαδημαϊκής ελευθερίας, επιστημονικής πρωτοτυπίας, πολιτικής χρήσης και χρησιμότητας των ερευνητικών πορισμάτων, διαφάνειας, αξιοπιστίας, κοινωνικής λογοδοσίας, προάσπισης δικαιωμάτων και δημοκρατικότητας.

Η ηθική και δεοντολογία, όπως αποτυπώνεται σε διάφορα κείμενα, καταστατικούς χάρτες και δημόσιες εκθέσεις ουσιαστικά συνδέεται με οδηγίες που ο ερευνητής οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη του, αποτελούν δηλαδή ισχυρές συστάσεις και προτροπές που επιχειρούν να ρυθμίσουν «διενέξεις» μέσα στην ερευνητική κοινότητα και να τοποθετηθούν για θέματα όπως επιστημονική ακεραιότητα, σύγκρουση συμφερόντων υπευθυνότητα, αμεροληψία, συμπερίληψη κριτικής, δυνατότητα πρόσβασης στο ερευνητικό υλικό στους συμμετέχοντες σε διάφορες φάσεις της έρευνας, έμφυλη συγκρότηση επιτροπών και ισομερή αντιπροσώπηση.

Συμπληρωματικά με τα προηγούμενα, αυτές οι οδηγίες αφορούν τη σχέση των ερευνητών με άτομα που συμμετέχουν στην έρευνα, το σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την εμπιστευτικότητα των ερευνητικών δεδομένων, την ενήμερη (ενημερωμένη) συγκατάθεση κτλ.). Τέλος σχετίζονται με θέματα όπως το δημοκρατικό ήθος κάθε έρευνας, τη σχέση με την υπόλοιπη κοινωνία, την οικονομική ανεξαρτησία του επιστημονικού εγχειρήματος, τις οιονεί ή πιθανές συγκρούσεις συμφερόντων, την κοινωνική ευθύνη, τις ενέργειες διάχυσης και διάδοσης της έρευνας με σεβασμό στα άτομα που συμμετέχουν και τις σύγχρονες απαιτήσεις της τεχνολογίας.

Στις σύγχρονες κοινωνικές έρευνες τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας γίνονται όλο και περισσότερο πολύπλοκα και εγείρουν νέες προκλήσεις και διλήματα (π.χ. προστασία ανωνυμίας ατόμων με διαφορετικό θρησκευτικό προσανατολισμό, διαφορετικές πολιτισμικές συνήθειες ή σεξουαλικό προσανατολισμό, ζητήματα ανωνυμίας σε περιπτώσεις που υπάρχουν σοβαρές επαγγελματικές συγκρούσεις και μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, κτλ.). Επίσης, συχνά δημιουργούν δυσκολίες στην ερευνητική διαδικασία στο βαθμό που για κάποια από αυτά δεν υπάρχει εξειδικευμένη νομολογία ή

ρυθμίσεις που να ξεκαθαρίζουν πλήρως και οριστικά κάποια ειδικότερα ζητήματα.

Ταυτόχρονα, στις κοινωνικές επιστήμες συνολικά, εξαιτίας της ευρύτητας των θεμάτων, της αυξημένης πολυπλοκότητας και της ιδιοσυγκρασιακής συνθετότητας, δε φαίνεται να υπάρχει – ούτε να είναι πολύ απλό να δημιουργηθεί με ευκολία - ένας ενιαία αποδεκτός κώδικας που να τηρείται με την ίδια αυστηρότητα και προσήλωση, εξαιτίας της διαφορετικής ερμηνείας των κοινωνικών και αξιακών ζητημάτων. Για αυτό το λόγο δεν υπάρχει μια κοινή τυποποίηση ή μια συνολική απόφαση, οπότε αυτή τις περισσότερες φορές επαφίεται και στον ερευνητή και την ερευνητική ομάδα, που αντιμετωπίζει το κάθε ζήτημα.

Από την άλλη μεριά, είναι σαφές ότι υπάρχουν τόσο πρωτόκολλα που ακολουθούνται (οδηγίες από τις Ιδρυματικές Επιτροπές Δεοντολογίας ή υποβολή σχεδίου έρευνας σε δημόσιες αρχές προς έγκριση πριν την υλοποίηση μιας έρευνας με εκτενή αναφορά σε θέμα ηθικής και δεοντολογίας, κτλ.) όσο και θεσμικές υποδομές που περιοδικά ή προγραμματισμένα αξιολογούν τις ερευνητικές προτάσεις, την πορεία και τα τελικά αποτελέσματα καθώς και τις σχετικές αποφάσεις που λαμβάνουν για αυτά τα ζητήματα βάσει Ευρωπαϊκών οδηγιών και διεθνών κανόνων έρευνας (π.χ. Ιδρύματα Καινοτομίας και Έρευνας, Κρατικοί φορείς υποτροφιών, έργων και ερευνητικών δράσεων, κτλ.).

Η πολυπλοκότητα των θεμάτων όμως με τα οποία ασχολείται η εμπειρική κοινωνιολογική έρευνα σημαίνει – εκτός των άλλων - ότι η επιστημονική κοινότητα οφείλει να μεριμνά για την ηθική της συγκρότηση και το δεοντολογικό της έλεγχο, διασφαλίζοντας στο δυνατόν μεγαλύτερο βαθμό ότι οι ερευνητικές διαδικασίες και τα ευρήματα είναι αφενός αξιόπιστα, αφετέρου δε θα δημιουργήσουν βλάβη στους συμμετέχοντες (Sieber, 1982: 1-29, Πουρκός & Ίσαρη 2015).

Ηθική και δεοντολογία της κοινωνικής έρευνας: προκλήσεις και αντιφάσεις

Η επιστημονική δραστηριότητα είναι αδύνατον να διαχωριστεί πλήρως από τις υπόλοιπες σφαίρες του κοινωνικού πεδίου (π.χ. πολιτική, οικονομία, πολιτισμός, διεθνείς σχέσεις, καθημερινή ζωή, τέχνες, αθλητισμός, κτλ.). Για παράδειγμα, ενώ οι βιοϊατρικές προσεγγίσεις θέτουν το ζήτημα της αμεσότητας ή της κρισιμότητας μιας ιατρικής επέμβασης, για τη διατήρηση στη ζωή ενός ασθενή, οι κοινωνικές επιστήμες μπορεί αντίστοιχα να αναδεικνύουν το ζήτημα της ποιότητας ζωής και του δικαιώματος σε ένα αξιοπρεπή τέλος, ως αποτέλεσμα συνειδητής υποκειμενικής ή οικογενειακής απόφασης. Ένα άλλο παράδειγμα σημαντικής διαφοράς σε ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας σε βιοϊατρικές και κοινωνικές επιστήμες είναι ότι στις δεύτερες επικρατεί συνήθως αρκετά μεγαλύτερη συζήτηση και διαφωνία αναφορικά με κάποιες έννοιες (π.χ. κοινωνικά δικαιώματα, συμμόρφωση, διακινδύνευση, βλάβη, συλλογικό όφελος, ατομική ευθύνη, κτλ.) και η όποια συμφωνία ή συναίνεση δεν προκύπτει τόσο εύκολα ή συχνά δεν προκύπτει καθόλου.

Μεταξύ άλλων, ο πιο συνηθισμένος γενικός τρόπος καθορισμού της ηθικής και δεοντολογίας στην ερευνητική πρακτική είναι οι κανόνες συμπεριφοράς που διακρίνουν μεταξύ αποδεκτής και μη αποδεκτής (απαράδεκτης) συμπεριφοράς. Παρ' όλα αυτά, οι ηθικοί κανόνες στην κοινωνία είναι τόσο πανταχού παρόντες, σχεδόν σε κάθε διάσταση της καθημερινής ζωής, που προκαλούν συχνά διαφωνίες και ατέρμονες συζητήσεις και εγείρουν συγκρουσιακά και αντιφατικά μεταξύ τους ζητήματα σχετικά με το σωστό και το λάθος. Εκτός των άλλων, για λόγους δηλαδή οικονομίας χρόνου και διλλημάτων, είναι σημαντικό να θέτει η επιστημονική κοινότητα ηθικούς και δεοντολογικούς κανόνες στην έρευνα (ερευνητική δεοντολογία και ηθική) προκειμένου να διευκολύνονται πιθανές αποφάσεις αναφορικά με τον ερευνητικό σχεδιασμό, τις μεθόδους αναζήτησης, τις τεχνικές στο πεδίο, τις διαδικασίες αναζήτησης χρηματοδότησης και τις προοπτικές συγγραφής ή δημοσίευσης.

Οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας ουσιαστικά δεν αποτελούν εμπόδιο στην έρευνα, αλλά αντίθετα προωθούν τους επιστημονικούς στόχους, όπως η γνώση, η αλήθεια και η αποφυγή σοβαρών και συστηματικών λαθών. Επειδή η έρευνα συχνά περιλαμβάνει στενή συνεργασία και συντονισμό μεταξύ πολλών

διαφορετικών ατόμων σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους και πανεπιστημιακά ή άλλα ιδρύματα, ένα ελάχιστο συμφωνίας γύρω από τους ηθικούς κανόνες είναι απαραίτητο για συνεργατική και ομαδική εργασία που εκτός των άλλων απαιτεί σε υψηλές δόσεις εμπιστοσύνη, λογοδοσία, αμοιβαίο σεβασμό, δικαιοσύνη, διαρκή ανάδραση και ταχύτατη ανατροφοδότηση, είτε πρόσωπο με πρόσωπο, είτε διαδικτυακά.

Ένα αποδεκτό πλαίσιο ηθικής και δεοντολογίας που αποφασίζεται συναινετικά και δημοκρατικά από την επιστημονική κοινότητα, ακόμα και εν μέσω εξαιρετικά δύσκολων εξωτερικών συνθηκών (π.χ. πανδημία, απαγορεύσεις, υποχρεωτική καραντίνα, ατομικοί και συλλογικοί περιορισμοί, πόλεμος, γενικευμένη συνθήκη, επισφάλειας και εργασιακής απορρύθμισης, κτλ.) ή έστω με ευρεία πλειοψηφική συμφωνία, μπορεί έστω ατελώς να διευθετεί διάφορα σοβαρά μεθοδολογικά και πρακτικά ζητήματα που ανακύπτουν σε μια ερευνητική ομάδα. Αυτά μπορεί να εκκινούν από τη διαδικασία αρχικού σχεδιασμού και υποβολής μιας πρότασης και να φτάνουν μέχρι το στάδιο υλοποίησης, δημοσιοποίησης και προβολής των τελικών αποτελεσμάτων.

Για παράδειγμα, αυτή η δυναμική και διαλογική συμφωνία μπορεί να αναφέρεται σε θέματα όπως οδηγίες για την ιδιοκτησία του εμπειρικού υλικού, τις ευρεσιτεχνίες, τη νομική προστασία σε περίπτωση προσφυγής, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, τις πολιτικές ανταλλαγής δεδομένων, τους κανόνες εμπιστευτικότητας, την αξιολόγηση από άλλους ερευνητές ή συμβούλια, τα δικαιώματα των συμμετεχόντων (π.χ. ανθρώπων ή ζώων), τη χρηματοδότηση, την πιθανή σύγκρουση συμφερόντων και τη διάχυση στην κοινότητα μέσω δημόσιας υποστήριξης (π.χ. συνέδρια, ημερίδες, δελτία τύπου, αφίσες, κτλ.) και σύγχρονων πρακτικών διάδοσης (π.χ. κοινωνικά δίκτυα, ιστοσελίδες, ηλεκτρονικές καταχωρήσεις, ηλεκτρονικά περιοδικά, κτλ.) (Resnik, 2020, Smith, 2003).

Είναι βεβαίως προφανές ότι καμία ρύθμιση ή κανονιστική αρχή δε μπορεί επαρκώς να συμπεριλάβει όλους τους πιθανούς συνδυασμούς εξατομικευμένων περιπτώσεων ή να προβλέψει επαρκείς ή πλήρεις απαντήσεις σε όλα τα διλλήματα ή προκλήσεις. Μπορεί όμως να μεταφέρει ένα ελάχιστο

καταστατικής συμφωνίας για κάποια θέματα που η εκάστοτε επαγγελματική ένωση ή ερευνητική κοινότητα θεωρεί πρωτεύοντα και σημαντικά και να εξειδικεύσει σε επιμέρους θέματα που προκύπτουν με βάση ειδικότερα ερευνητικά ενδιαφέροντα ή επιστημονικές περιοχές (π.χ. εργασία, υγεία, ασθένεια, ψυχική υγεία, κοινότητα, εξαρτήσεις, μετανάστευση, οικογένεια, σεξουαλική ταυτότητα, κτλ.).

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας, ειδικότερα στο παρελθόν, συχνά παρερμηνεύονταν από κάποιους ερευνητές ως δυνητικό εμπόδιο, άσκοπη πολυτέλεια, δαπανηρή χρονοτριβή, ή περιττή διαδικασία στην επιστημονική πρόοδο. Όμως, ενώ αληθεύει ότι η ερευνητική ηθική σκοπεύει να θέσει κάποια όρια και να θεσπίσει κάποιους γενικούς κανόνες σε ότι γενικά «είναι και δεν είναι δυνατό» (υπό μια συγκεκριμένη προοπτική), δεν είναι ακριβές ότι σκοπεύει να λογοκρίνει την ελευθερία της έρευνας, να περιορίσει τις ερευνητικές επιλογές, να υποδείξει μεθοδολογικές τεχνικές, αναλυτικά σχήματα και θεωρητικά εργαλεία, ή να ρυθμίσει δογματικά τους ειδικότερους επιμέρους χώρους στο οποίους αυτή κατά περίπτωση κατευθύνεται (European Commission, 2010 & 2013).

Στην πραγματικότητα, η ηθική και δεοντολογία στο βαθμό που σχετίζονται με διαστάσεις κοινωνικής λογοδοσίας, ανοιχτότητας και κοινοποίησης της γνώσης στην ευρύτερη κοινότητα εγείρουν ζητήματα δημοκρατίας, ισότητας συμμετοχής και συμπερίληψης. Κατά αυτό τον τρόπο, διανοίγουν το δρόμο για την άμβλυση ανισοτήτων και την προάσπιση του «επιστημονικού ιδεώδους» (ή αντίστοιχα εκείνου της τέχνης, του πολιτισμού, της κουλτούρας και του αθλητισμού) από εγχειρήματα συνειδητής φθοράς, επαγγελματικής «κακοποίησης» ή στρεβλής υπερ-εκμετάλλευσης του. Επίσης, δημιουργούν ένα τρόπο που προσφέρει στον ερευνητή ένα ευρύτερα αποδεκτό και σχετικά αποδεκτό τρόπο διαχείρισης διλημάτων, εκτόνωσης εντάσεων ή επίλυσης διαφορών ανάμεσα στους συμμετέχοντες σε μια έρευνα και την ερευνητική ομάδα, την επιστημονική κοινότητα και τα μέλη μιας επαγγελματικής συντεχνίας.

Εκτός από αυτές τις γενικές συμβάσεις, πρωτόκολλα και κατευθυντήριες γραμμές, σχεδόν κάθε ίδρυμα, ερευνητικό κέντρο ή πανεπιστήμιο διατηρεί το

δικό του κώδικα σχετικά με την ερευνητική δεοντολογία και ηθική και τις πιθανές κυρώσεις σε περιπτώσεις σφαλμάτων ή αβλεψιών. Είναι επίσης σημαντικό να αναγνωριστεί ότι η έρευνα που περιλαμβάνει ανθρώπινα θέματα διεξάγεται σε ένα ευρύ φάσμα τομέων που κυμαίνονται από τις βιοϊατρικές έως τις κοινωνικές επιστήμες. Υπό αυτήν την έννοια, όλες αυτές οι περιοχές μπορούν να εγείρουν σημαντικές και συγκεκριμένες ηθικές προκλήσεις (Sen & Nagwanshee, 2016: 37-41).

Όπως σημειώθηκε νωρίτερα η κοινωνιολογική/κοινωνική έρευνα αποτελεί μια ξεχωριστή από άλλες, συντεταγμένη και οργανωμένη, προσπάθεια διερεύνησης ενός ειδικότερου ζητήματος (π.χ. ανεργία, συλλογική επισφάλεια, επιπτώσεις της πανδημικής συνθήκης, πολιτικό σύστημα, κτλ.) και ως τέτοια συχνά συνεισφέρει στη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών ή στη διερεύνηση των αιτιών που καθιστούν ένα κοινωνικό πρόβλημα επιλύσιμο ή έστω μερικώς διαχειρίσιμο. Η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες είναι μια προσπάθεια, επίπονη και κοπιαστική, για την αναζήτηση της αλήθειας, παρόλο που στην επιστήμη αυτή η αλήθεια συχνά είναι αντικείμενο σφοδρής διαμάχης και διαφορετικών, ενίοτε συγκρουόμενων, και αμοιβαία αποκλειόμενων, ερμηνειών.

Ειδικότερα στην κοινωνική έρευνα, τα ευαίσθητα αυτά ζητήματα περιπλέκονται ακόμα περισσότερο αφού συνδέονται πολλαπλώς με ερμηνευτικά σχήματα, αξιακά πρότυπα, θρησκευτικές πεποιθήσεις, κοινωνικές σχέσεις, οργανωμένες συλλογικές δράσεις, καθημερινές πρακτικές, συστήματα αντιλήψεων, κανονιστικά υποδείγματα, θεσμικά μορφώματα, γλωσσικές αποτυπώσεις, επικοινωνιακές δεξιότητες, ατομικές σκέψεις ή συλλογικά κίνητρα για δράση. Με άλλα λόγια, η απόλυτα «αντικειμενική», «πιστή» ή «ουδέτερη» καταγραφή μιας μονοσήμαντης αλήθειας ή μιας απλοϊκής κοινωνικής πραγματικότητας προσκρούει πάντα στα μεθοδολογικά εργαλεία και τις ερμηνευτικές ορίζουσες του ερευνητή, από τον οποίο απαιτείται ενσυναίσθηση, ανοιχτότητα και ευελιξία στο σχεδιασμό κάθε ερευνητικού εγχειρήματος, ειδικότερα όταν ακολουθεί την παράδοση της ερμηνευτικής κοινωνιολογίας και της ποιοτικής έρευνας.

Η ιστορική συγκυρία, το πολιτικό πλαίσιο, και η ευρύτερη κοινωνική συγκυρία (π.χ. οικονομική κρίση, αμφισβήτηση πολιτικού προσωπικού, δυσπιστία απέναντι στην επιστημονική γνώση, έλλειψη χρηματοδότησης των βασικών, υποδομών, πανδημία, πόλεμος στην Ουκρανία, κτλ.) μέσα στο οποίο οργανώνεται μια κοινωνική έρευνα, αποτελούν επίσης παράγοντες που οιοει επηρεάζουν το σχεδιασμό και την υλοποίηση της. Ωστόσο, η πολιτική συγκυρία, το κοινωνικό πλαίσιο, οι αξιακές τοποθετήσεις και πλείστα άλλα ζητήματα δεν απαλλάσσουν με κανέναν τρόπο την ερευνητική κοινότητα από τη δομική υποχρέωση να μετατρέψουν την όποια αβεβαιότητα, το όποιο σφάλμα ή την όποια διαφορετική άποψη σε ερευνητικό πλεονέκτημα, με την έννοια ότι από αυτό το «θολό» υλικό οφείλουν να τεκμηριώσουν εδραία επιστημονική γνώση και προτάσεις προς εφαρμογή.

Για αυτό το λόγο, η αποφυγή προβολής ενός ακραίου υποκειμενισμού στα συμπεράσματα, και νωρίτερα στον ερευνητικό σχεδιασμό, οι αυθαίρετες απόψεις και ο αποκλεισμός διαφορετικών αντιλήψεων είναι σημαντικό να αποφεύγονται και να ενισχύεται ο πλουραλισμός, ο δημοκρατικός διάλογος και η τεκμηρίωση κάθε εναλλακτικής πρότασης. Ακριβώς επειδή στις κοινωνικές επιστήμες τα όρια ανάμεσα σε επιστημονική αλήθεια και προσωπική θεωρία είναι συχνά ασαφή και επειδή κάθε δρών υποκείμενο είναι ένας «ερασιτέχνης» κοινωνικός επιστήμονας στην καθημερινότητα του, η ειλικρινής και μεθοδική τεκμηρίωση, η συνεπής και σαφής συλλογιστική διευκολύνουν την εξαγωγή επιστημονικών συμπερασμάτων, την κριτική και τον έλεγχο από την επιστημονική κοινότητα.

Η προσωπική άποψη – η γνώμη του ερευνητή δηλαδή – είναι θεμιτή και πάντα υπαρκτή, όμως οφείλει να δοκιμάζεται σε συνδυασμό με τα εμπειρικά δεδομένα και να φιλτράρεται από τα κριτήρια της επιστημονικής κοινότητας για να υπάρχει διευρυμένη αξιοπιστία και εγκυρότητα ώστε η έρευνα να μην υποπίπτει σε ένα ακραίο υποκειμενισμό, δηλαδή με άλλα σε ένα εν πολλοίς αυθαίρετο σολιπισμό ή στην αποθέωση μιας άκριτης εικοτολογίας (Fouka & Mantzourou 2011: 3-14, Walton, 2013, Madusani, 2016: 26-33).

Συμπεράσματα

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας δεν αποτελούν σημείο υποχρεωτικής συμφωνίας σε όλα τα επίπεδα ή σε όλες τις επιμέρους διαστάσεις τους. Συχνά, δημιουργούν πεδία έντονης αντιπαράθεσης και κριτικής, μέσα στην επιστημονική κοινότητα για διάφορους λόγους. Την ίδια στιγμή, επιχειρείται να βρεθεί ένα σημείο συνάντησης, ένα ενοποιητικό σημείο, που θα μπορούσε να αποτελέσει κοινό γνώρισμα σε ότι αφορά την ηθική και δεοντολογία της κοινωνικής έρευνας, σε όλες της τις εκφάνσεις και τις σαφώς ποικίλες εκδοχές.

Αυτό το σημείο συμφωνίας ανευρίσκεται αρχικά στην αδιαπραγμάτευτη αρχή ότι ο ερευνητής δε μπορεί να προκαλεί βλάβη ή ζημιά στις συμμετέχουσες σε μια οποιαδήποτε έρευνα, τουλάχιστον εν γνώσει του, αλλά ούτε εν αγνοία του, αν είναι σωστός και αξιόπιστος επαγγελματίας. Σε δεύτερο επίπεδο, κάθε ερευνητής οφείλει να ακολουθεί και να εφαρμόζει τις γενικές και παραδεκτές αρχές σεβασμού και μη έκθεσης σε κίνδυνο, εργασιακή επισφάλεια ή κοινωνική κριτική των συμμετεχόντων στην έρευνα. Τέλος, οφείλει να λογοδοτεί στην επιστημονική κοινότητα που ανήκει και να αποφεύγει κακές ερευνητικές πρακτικές, επιστημονικές παρατυπίες και ερμηνευτικές στρεβλώσεις, σε όλες τις φάσεις ενός ερευνητικού εγχειρήματος.

Παρόλες τις έντονες και συχνές διαφοροποιήσεις, σε επιμέρους θέματα εφαρμογής των γενικών αρχών ηθικής και κανόνων δεοντολογίας φαίνεται να ανιχνεύεται μια σχετική συμφωνία και συναίνεση στην επιστημονική κοινότητα. Αυτό αφορά τόσο το σεβασμό των δικαιωμάτων των συμμετεχόντων όσο και τη δημιουργία ενός κλίματος συνεργασίας, επικοινωνίας και συνέργειας με τους συμμετέχοντες. Αυτή η ανοιχτότητα και η συν-απόφαση – τουλάχιστον σε κάποια θέματα που αυτό είναι εφικτό – εκβάλλει σε πρακτικές που οιονεί δε βλάπτουν τις συμμετέχουσες στην έρευνα και εγγυώνται τουλάχιστον ένα ελάχιστο επιστροφής της παραγόμενης γνώσης πίσω στην κοινότητα.

Όταν όμως η σχετική συζήτηση έρχεται να εξειδικεύσει αυστηρά τα ανωτέρω ζητήματα, καθώς και αρκετά άλλα, προκύπτουν αρκετές διαφοροποιήσεις και μια τάση να εφαρμόζονται αρχές και κανόνες που εξυπηρετούν πρακτικά και σε βέλτιστο βαθμό, κάθε ερευνητικό εγχείρημα. Αυτό

φυσικά δε σημαίνει ότι δεν ακολουθούνται – αν και συχνά όχι ευλαβικά ή κατά απόλυτο γράμμα – οι γενικές και κάπως πιο αφηρημένες αρχές που διέπουν την ηθική και δεοντολογία της κοινωνικής έρευνας.

Οι απαιτήσεις της κοινωνιολογικής έρευνας τείνουν – έστω ελαφρώς – να καταστρατηγούν ορισμένες φορές την τεχνική και φορμαλιστική διάσταση των κανονιστικών οδηγιών και των ρυθμιστικών προτάσεων που απαιτούν πλήρη ομοιομορφία και ενιαία αντιμετώπιση όλων των ζητημάτων, με βάση ένα πρωτόκολλο αρχών, γραφειοκρατικά διατυπωμένο πριν την είσοδο στο πεδίο έρευνας. Είναι προφανές ότι η δυσκολία του ερευνητικού αντικειμένου, οι διαφορετικές κάθε φορά απαιτήσεις και οι δυναμικές αλληλοδράσεις ανάμεσα σε κοινωνικό περιβάλλον, πεδίο, ερευνητές, συμμετέχουσες δημιουργούν ένα πλαίσιο ευελιξίας και ειδικότερης εξειδίκευσης γενικότερων αρχών δεοντολογίας και κανόνων ηθικής. Επίσης, επιτρέπουν – αν και όχι χωρίς τεκμηρίωση ή επιχειρηματολογία – ένα βαθμό σχετικής ερευνητικής αυτονομίας, όταν έρχεται η ώρα της διαχείρισης των ζητημάτων ηθικής και δεοντολογίας, πολύ συχνά σε συνεργασία και συνεννόηση με τις συμμετέχουσες στην έρευνα.

Οι «τυπικές» αρχές δεοντολογίας και οι κανόνες ηθικής, είναι προφανώς εξαιρετικά σημαντικό και απολύτως ωφέλιμο να υπάρχουν πριν την έναρξη της έρευνας και να είναι ρητά, αυστηρά και με σαφήνεια διατυπωμένες. Επίσης, είναι σημαντικό να ακολουθούνται, όσο γίνεται πιστότερα και με μεγαλύτερη ενάργεια και ακρίβεια, με ειδική άδεια, όπου απαιτείται ή αναφορά/λογοδοσία σε επιτροπές και σχετικά συμβούλια ηθικής και δεοντολογίας. Πάντως, αρκετές φορές η πρακτική ερευνητική εμπειρία, ο «πραγματικός κοινωνικός κόσμος» (Robson, 2007) υπενθυμίζει emphatically ότι ενδεχομένως απαιτούνται υψηλές δόσεις αυτενέργειας, τεράστια υπομονή, κοινωνιολογική φαντασία, κριτική σκέψη και αρκετή εφευρετικότητα, ακριβώς διότι οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας είναι αδύνατον να προβλέπουν και να μεριμνούν για όλες τις περιπτώσεις που ανακύπτουν σε μια τόσο δυναμική και εξελισσόμενη σχέση και για όλες τις κατηγορίες ζητημάτων (Σαββάκης & Ρόντος, 2021: 7-30, Μαγουλάς, 2018: 17-38).

Στα βασική τους έκδοση πάντως, οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας, περιλαμβάνουν θέματα όπως η προστασία των συμμετεχόντων στην κοινωνική έρευνα, η συστηματική μέριμνα για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (π.χ. μετανάστες, πρόσφυγες, γυναίκες που έχουν υποστεί σεξουαλικά τραύματα ή οικιακή βία, κακοποιημένα παιδιά, κτλ.) το έγγραφο έντυπης ενημέρης συγκατάθεσης, η ανωνυμία των συμμετεχόντων, τα ερευνητικά παραπτώματα, τα ζητήματα συγγραφής, η εμπιστευτικότητα, ο διαμοιρασμός των δεδομένων, η χρήση πακέτων λογισμικού, κτλ. Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις, πάντως, είναι δεδομένη η αδυναμία πρόβλεψης ή διευθέτησης όλων των επιμέρους ζητημάτων ή θεμάτων που προκύπτουν από τη δυναμική σχέση πεδίο-ερευνητής-συμμετέχουσες-κοινωνικές συνθήκες-πολιτισμικό πλαίσιο, όπως αυτή διαλεκτικά διαμορφώνεται στις διαφορετικές φάσεις κάθε κοινωνικής έρευνας.

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας δεν αποτελούν εφαρμογές απλού φορμαλισμού, τεχνικών δελτίων ή κανονιστικών οδηγιών, αλλά θέματα που τις περισσότερες φορές διέπονται από μια σχεσιακή και δυναμική κατάσταση που διαμορφώνεται από την πολυσημία, την πολυπλοκότητα, την ενδεχομενικότητα, τις αντινομίες και τα διλλήματα του τετράπτυχου ερευνητής-πεδίο-συμμετέχοντες-περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Για αυτό το λόγο, η βιβλιογραφική και βιωματική συνεισφορά, που απορρέει από ζώσες εμπειρίες στο πεδίο της έρευνας, συχνά εμπλουτίζει αναστοχαστικά τον προβληματισμό και το διάλογο γύρω από τις διαδρομές της μνήμης και τα οδοιπορικά των ερευνητικών πρακτικών (Ζάχου & Θανοπούλου, 2021), αλλά και γύρω από τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα, ειδικότερα στην ποιοτική της εκδοχή (Σαββάκης, 2022).

Αυτή η σύγχρονη θεώρηση των ζητημάτων ηθικής και δεοντολογίας – στο βαθμό που φέρνει στην επιφάνεια διαστάσεις άνισης εξουσίας και πολιτικής δύναμης, ή έστω συσχετισμών – αναδεικνύει ταυτόχρονα θέματα δημοκρατικότητας της γνωσεακής διαδικασίας, ανοιχτότητας της έρευνας, κοινωνικής λογοδοσίας, διαφάνειας της χρηματοδότησης και των πόρων (υλικών και συμβολικών), ενδυνάμωσης των τοπικών κοινοτήτων,

διαμοιρασμού της επιστημονικής γνώσης και μετασχηματισμού της ερευνητικής ηθικής και δεοντολογίας.

Το τελευταίο απαιτεί μια σαφή σταδιακή παραίτηση από τον άχαρο, άκομπο, αχρείαστο, αναποτελεσματικό και συχνά ανούσιο ρόλο της επιστημονικής αυθεντίας. Από την άλλη μεριά, προσκαλεί σε συνειδητή προσπάθεια κατανόησης του ερμηνευτικού σχήματος και των κοινωνικών πρακτικών των συμμετεχόντων στην έρευνα, χωρίς αυτό να σημαίνει υποχρεωτικά απόλυτη αξιακή ταύτιση μαζί τους, πλήρη δικαιολόγηση των ενεργειών τους ή άκριτη συμφωνία με το ηθικό και δεοντολογικό τους πλαίσιο.

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα συχνά έχουν πολλές και αντικρουόμενες παραμέτρους, πολύσημες και αντιφατικές διαστάσεις, συγκρουόμενα και αλληλοαναιρούμενα περιεχόμενα. Για αυτό το λόγο, είναι αρκετά δεσμευτικό και κάποιες φορές πρακτικά ανεφάρμοστο ή ανεδαφικό να ακολουθούνται με φορμαλιστική ευλάβεια πρωτόκολλα που είτε, για διάφορους λόγους, δε μπορούν να εφαρμοστούν (π.χ. πλήρη εμπιστευτικότητα, μη πρόσβαση στο αρχικό υλικό, ανωνυμία, κτλ.) είτε προσκρούουν στις ίδιες τις απαιτήσεις των συμμετεχόντων σε μια κοινωνιολογική έρευνα (αποκάλυψη ονομάτων, επώνυμη αναφορά, κτλ.).

Η τυπική, κανονιστική, ρυθμιστική, διεκπαιρευτική και τεχνική διάσταση των ζητημάτων ηθικής και δεοντολογίας είναι σημαντικό να διατηρείται σε μεγάλο βαθμό και τις περισσότερες φορές ακολουθείται σε κάθε κοινωνιολογική έρευνα. Όμως, η ίδια η μετασχηματιστική, διαπλαστική, μαθησιακή και δυναμική λογική του πεδίου έρευνας και η διαλεκτική αλληλόδραση ανάμεσα σε ερευνητή και συμμετέχοντες δημιουργεί εντάσεις, εξισορροπεί συγκρούσεις, επιλύει ζητήματα και θέτει τους δικούς της κανόνες ασφαλούς και δημοκρατικής λειτουργίας αυτής της συχνά ανισοβαρούς κοινωνικής σχέσης. Αυτοί οι κανόνες δεν είναι ενιαίοι, αδιαπραγμάτευτοι, εσαεί σταθεροί, αλλά μετασχηματίζονται και διαφοροποιούνται, συχνά ακολουθώντας μια προσωρινή λογική. Από τη μια μεριά, οφείλουν να διατηρούν στο ακέραιο τις γενικές αρχές ηθικής και δεοντολογίας, όπως αναλύθηκαν νωρίτερα και από την άλλη μεριά, οφείλουν να τις εξειδικεύουν κατά περίπτωση, ανάλογα με την ερευνητική περίπτωση.

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα συνδέονται με κοινωνικές ανισότητες, έμφυλες και πατριαρχικές δομές κατίσχυσης, ασύμμετρες θέσεις και μορφές εξουσίας εντός του ακαδημαϊκού και ερευνητικού μικρόκοσμου, άνιση κατανομή συμβολικού γοήτρου, κοινωνικού κεφαλαίου και οικονομικής δύναμης. Επίσης εξειδικεύονται ανάλογα με το χρόνο και το χώρο κάθε μελέτης, το συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο και τις απαιτήσεις του και την ιδιαίτερη θεματική στην οποία εστιάζει. Για αυτό το λόγο, η διαχείριση τους αποτελεί από μόνη της μια ευαίσθητη και δυσεπίλυτη άσκηση, μια διαρκή μαθητεία σε όχι τόσο προφανείς ή ομαλές διαδρομές. Ουσιαστικά, όταν αναλύουμε ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας της σύγχρονης κοινωνικής έρευνας, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, διερευνούμε κοινωνικές πρακτικές και κοινωνικές σχέσεις, με ιστορικό υπόβαθρο και πολιτισμική προοπτική ανάγνωσης και ερμηνείας.

Με άλλα λόγια, κάθε συζήτηση για τα επιμέρους ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα αποτελεί ένα διάλογο που συμβάλλει στην κριτική κατανόηση μορφών κοινωνικής δράσης, με πολλαπλά επίπεδα αναγωγής και ένταξης, που δυναμικά μετασχηματίζονται, άλλοτε λιγότερο, άλλοτε περισσότερο, άλλοτε εντελώς γρήγορα, υποχρεωτικά και θεαματικά (π.χ. συνθήκη πανδημίας) στο χώρο και το χρόνο. Αυτή η αναστοχαστική μορφή διατύπωσης των ζητημάτων συμβάλλει στην εννοιολόγηση τους όχι ως τεχνικά και αποκλειστικά διοικητικά θέματα λογιστικής τάξεως ή διαχειριστικής κατάστασης, αλλά ως ιδιοσυστατικά και συγκροτησιακά στοιχεία μιας αξιόπιστης και έγκυρης -κατά περίπτωση - ερευνητικής στρατηγικής.

Βιβλιογραφία

- European Commission, *European Textbook on Ethics in Research*, Directorate-General for Research Science, Economy and Society, Brussel, Publications Office of the European Union, 2010.
- European Commission, *Ethics for Researchers. Facilitating Research Excellence in FP7*, Directorate-General for Research and Innovation, Brussels, RTB-Publications, 2013.
- Fouka, G. & Mantzourou, M., «What are the major ethical issues in conducting research? Is there a conflict between the research ethics and the nature of nursing?», *Health Science Journal*, 5 (1), 3-14, 2011.
- Gurzawska, A., «Ethical assessment of research and innovation: A comparative analysis of practices and institutions in the EU and selected other countries», *Stakeholders Acting Together on the Ethical Impact Assessment of Research and Innovation*, Amsterdam, Satori, 2015.
- Hopf, C., «Research ethics and qualitative research», στο Flick, U., Kardorff, E. & Steinke, I. (eds) *A Companion to Qualitative Research*, London, Sage Publications, 203-208, 2004.
- Madusani, H., «Ethical issues in social science research: A review», *Journal of Social Statistics*, 3 (1), 2016. <http://repository.kln.ac.lk/handle/123456789/15457>, <http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/15457/STATICA%202016%20%2003%2801%29.26-33.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Resnik, D., *What is Ethics in Research & why is it Important?*, 2020. <http://www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis/>.
- Robson, C., *Η Μελέτη του Πραγματικού Κόσμου. Ένα Μέσον για Κοινωνικούς Επιστήμονες και Επαγγελματίες Ερευνητές*. Αθήνα, Gutenberg, 2007.
- Sen, V. & Nagwanshee, R., «Ethical issues in social science research», *Research Journal of Management*, 5 (10), 37-41, 2016.
- Sieber, J., «Ethical dilemmas in social research», στο Sieber, J. E. (ed) *The Ethics of Social Research*, New York, Springer, 1-29, 1982.
- Smith, D., «Five principles for research ethics. Cover your bases with these ethical strategies», *Monitor Staff*, 34 (1), 2003. <http://www.apa.org/monitor/jan03/principles.aspx>.
- Walton, N., *What is Research Ethics?*, 2013. <https://researchethics.ca/what-is-research-ethics/>.

Θανοπούλου, Μ. & Ζάχου, Χ., (επιμ) *Ο Ερευνητής και το Πεδίο: Μνημονικές Επιστροφές και Αναστοχαστικές Παρακαταθήκες*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2021.

Μαγουλάς, Χ., «Ηθικά διλήματα και κοινωνικές επιστήμες», στο Φελλάς Κ. & Μπαλούρδος Δ. (επιμ) *Κοινωνία και Έρευνα. Σύγχρονες Ποσοτικές και Ποιοτικές Μέθοδοι*. Αθήνα, Παπαζήσης, 17-38, 2018.

Πουρκός, Μ. & Ίσαρη, Φ., *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα, Κάλλιππος. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015.

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PPP125/%CE%A7%CF%81%CE%B7%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF%20%CE%BF%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CE%BF%CE%AF/%CE%A0%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%BC%CE%B5%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1%20%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1%CF%82.pdf?fbclid=IwAR29XpRy3X6wKHhnm9o8p6WeuCjx-DaztzBGOeyvxS3MXxo6tP-s2FbRX8s>.

Σαββάκης Μ., *Ηθική Και Δεοντολογία Στη Σύγχρονη Ποιοτική Κοινωνιολογική Έρευνα: Ζητήματα, Αντιφάσεις και Διλήματα στον 21ο Αιώνα*, Αθήνα, Κριτική, 2022.

Σαββάκης, Μ., *Μικροκοινωνιολογία και Ποιοτική Έρευνα: Θεωρητικά Παραδείγματα και Εμπειρικές Εφαρμογές*. Αθήνα, Κριτική, 2013.

Σαββάκης, Μ. & Ρόντος, Κ., «Ηθική και δεοντολογία στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα». *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, 14, 7-30, 2021.
<http://politika.inpatra.gr>.